

Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi

Haziran 2020

Yıl 10, Sayı 1, ss.27-42.

DOI No: <https://doi.org/10.20493/birtop.739329>

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi: 18.05.2020

Kabul Tarihi: 22.05.2020

Journal of Individual & Society

June 2020

Year 10, Issue 1, pp.27-42.

Article Type: Research article

Submitted: 18.05.2020

Accepted: 22.05.2020

Atıf Bilgisi / Reference Information

Kartal, K. (2020). 1840-1850 Tarihlerini Kapsayan Balıkesir ve Bigadiç Kazaları Cizye Defterlerinin Tanıtımı ve Tahlili. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (1), 27-42.

**1840-1850 TARİHLERİNİ KAPSAYAN BALIKESİR VE BİGADIÇ
KAZALARI CİZYE DEFTERLERİNİN TANITIMI VE TAHLİLİ¹****IDENTIFICATION AND ANALYSIS OF BALIKESİR AND
BİGADIÇ JIZYA BOOKS COVERING THE DATES OF 1840-1850****Kazım KARTAL**

Dr. Öğretim Görevlisi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi,

kkartal@mehemtakif.edu.tr,

ORCID ID: orcid.org/0000-0001-5550-6808**Öz**

Osmanlı Devleti'nin sayısal veriler barındıran temel kaynaklarının çoğunluğu vergi tespitine yönelik sayım sonuçlarını ifade eden defterlerdir. Tarih araştırmacıları, Tahrir defterleri ve temettüat defterlerini kaynak olarak bazı istatistiksel veriler ortaya koymuşlardır. Bu defter türleri XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar uzanan verileri barındırmaktadır. Bununla birlikte, ana gövdesi itibariyle bu dönemler üzerinde yoğunlaşan Osmanlı tarihi araştırmacıları, mevcut klişelere sığdırılamayan, adeta iki yüzyıl sürmüş bir "ara dönem" olarak nitelenen

- 1 19-22 Eylül tarihleri arasında Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir Büyükşehir Belediyesi ve Türk Ocakları Balıkesir şubesi tarafından düzenlenen "Milli mücadelenin 100. Yılında Kuva-yı Milliye şehri Balıkesir" Uluslararası Sempozyumunda sözlü olarak sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

XVII. ve XVIII. yüzyılların karmaşık gerçeklerinin ürünü olan farklı kaynakları yeterince değerlendirmemiştir. Konumuz açısından bu dönemin önemli kaynaklarından, kökleri klasik döneme kadar giden ve uygulaması XIX yüzyılın sonlarına kadar uzanan bir vergi türüyle doğrudan ilişkili olan *cizye defterleri* ele alınarak Balıkesir ve Bigadiç Kazaları ile ilgili değerlendirmeler yapılacaktır. Balıkesir ve Bigadiç kazalarının idari yapısı, iktisadi ve içtimai yapıları, bu kazalarda yaşayan gayrimüslimlerin ve Kıptilerin mesleki yapılarına dair önemli bilgiler yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Cizye Defterleri, Balıkesir, Bigadiç, Nüfus.

Abstract

The archival documents used in this study are the jizya cadastral record books of the districts of Balıkesir, Karahisâr-ı Sâhib, Sinob, Sögüd, Kocaeli etc. districts of Hüdavendigâr Province with the date of 1840, with the number of ML.VRD.CMH.d. and number of 1542. They contain important information. Another archive inventory of our study is jizya explanatory books dated 1841, which was collected from local and foreign reyas and copts in Bigadiç district of Balıkesir with the number of ML.VRD.CMH.d. and 29. The last archive source of our study is the ML.VRD.CMH.d. no:1085 numbered jizya book of the local and foreign reyas in the district of Karesi in the province of Karesi ,where the taxes collected between 1848-1850 were recorded . Using the mentioned archive sources, the jizya books of Balıkesir and Bigadiç were introduced and evaluated. Depending on the archive inventories we have used, there are important information about the places where the non-Muslim population lives, the names of the non-Muslims living, their economic status and professional structures. In this context, the information in the books was examined meticulously and the socio-economic and demographic structures of Balıkesir and Bigadiç region between 1840 and 1850, and the social and economic structures of the Copts in the Bigadiç region were questioned and some important determinations have been made.

Keywords: Ottoman Empire, Jizya books, Balıkesir, Bigadiç, Population.

GİRİŞ

Cizye, kelime olarak “kâfi gelmek, karşılığını vermek, ödemek” anlamına gelmektedir. İslam devletlerinde zimmet hukuku kapsamında gayrimüslim milletten toplanan yıllık şer’i bir vergi idi (Erkal, 1993: 42-45). İslam hukukunda gayrimüslimlere tanınan çeşitli haklara karşılık, gayrimüslim tebaadan yılda kişi başına belirli miktarlarda cizye vergisi ödemeleri istenmiştir (Özel, 2001:35-50). Osmanlı Devleti’nde XVI. yüzyıla kadar cizye ifadesi yerine “haraç”² (Çağatay, 1993: 360) terimi kullanılsa da sonrasında “cizye-i şer’i” veya “cizye” deyimleri kullanılmıştır (İnalçık, 1993:45-48). Bu vergi her yıl baş üzerine konulması nedeniyle “Baş Vergisi” olarak da kullanılmakta idi (Nedkoff, 1944: 599-652; Dinç, 2017: 159-181).

Cizye 14-75 yaşları arasında erkek gayrimüslimlerden alınan bir vergi türüdür (Küçük, 1977:199-234). Kadın ve çocuklar yanında din adamları, köle, sakat ve malul olanlardan (BOA, C.ML., no:568), alil ve ihtiyarlardan (BOA, C.ML., no:571) dilencilerden Cizye vergisi alınmazdı. Bu nedenle cizye vergisinin eli silah tutanları kapsadığı söylenilebilir. Cizye ödemekle sorumlu olan kişi İslam dininin gerekliliğini kabul ettiği takdirde cizye vergisinden muaf olurdu (Nedkoff, 1944: 599-652; Dinç, 2017: 159-181).

Osmanlı Devleti’nde cizye mükellefiyetleri ve toplanan cizye miktarı düzenli ve sistemli bir şekilde defterlere kaydedilirdi. Cizye, devlet gelirleri arasında önemli vergi türleri arasında olduğundan verginin titizlikle toplanmasına itina gösterilmiş fazladan alınan cizye vergilerinin ise iade edilmesi için merkezi hükümet tarafından emir verildiği görülmektedir. Örnek verecek olursak; 1848 tarihli belgede Çerçi Kakâni’den ikinci defa alınan cizye vergisi kurallara aykırı olduğundan, iade edilmesine dair Harput valisinin uyarıldığı görülmektedir. Bu durum devletin vergi konusunda titiz olduğunun en güzel örneğidir (BOA, A.MKT., no: 163). Cizyedârlar tarafından toplanan cizye vergisi, bazı dönemlerde

2 Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz; Yavuz Ercan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar”, *Belleten*, C.LV, S.213, Ağustos 1991, s.371-391.

iltizama verilmekle beraber uzun süre hane başına tahsil edildi. Bu uygulama 1691 yılına kadar sürdü. 1691 tarihinde yeni bir reform yapılarak hane sistemi yerine belirli bir yaşa gelen tüm yetişkin erkek nüfustan vergi tahsili kararlaştırıldı. Yeni sistemle birlikte herkesin sadece kendi vergisinden sorumlu olduğu belirtilip ödemeleri belgelemek üzere mükelleflere “kâğıt” veya “varak” denen bir belge verilmiştir (İnalçık, 1993:45-48). 1691’deki cizyeye dair düzenlemelerle belirlenen vergi oranları, paranın değer ve oranındaki değişimlerden dolayı artmıştır.

Tablo 1. Osmanlı gümüş parasına göre 1691’den 1834’e kadar cizye miktarları aşağıdaki şekildeydi (esedî kuruş olarak) (İnalçık, 1993:45-48)

Yıllar	Âlâ	Evsad	Edna
1102 (1691)	9	4,5	2,25
1108 (1696)	10	5	2,25
1156 (1743)	11	5,5	2,5
1218 (1804)	12	6	3
1231 (1816)	16	8	4
1239 (1824)	24	12	6
1242 (1827)	36	18	9
1244 (1829)	48	24	12
1249 (1834)	60	30	15

19. yüzyıla girildiğinde devletin içinde bulunduğu siyasi ve sosyal olayların etkisiyle cizye vergisine dair uygulamaların yeni düzenlemelere ihtiyaç duyulmuştur. II. Mahmut döneminde cizyenin toplanmasındaki suistimalleri ortadan kaldırmak ve hazine gelirlerinde iyileştirme yapmak için 26 Nisan 1834 (16 Zilhicce 1249) tarihinde ala, evsad ve edna şeklinde gelirin türüne göre isimlendirilen vergilere verilen “esnaf-ı selase” miktarları tekrardan belirlendi. Yeni belirlenen miktara göre âlâ 60, evsad 30 ve ednâ 15 kuruş olarak olmuştur (Nedkoff, 1944: 599-652). Cizye vergisi uygulaması, 1856 yılında Islahat Fermanı ile kaldırıldı. Bununla birlikte gayrimüslimlerin de askerlik hizmeti yapmaları gerekliliği ortaya çıkınca askerliğin iktisadi hayatlarına engel olacakları gayrimüslim tebaa tarafından dile getirilmiştir. Bunun üzerine bunlardan belirli bir vergi alınmak suretiyle bu hizmetten muafiyetleri

kararlaştırıldı (Dinç, 2017:159-181). Böylece yüzyıllardır uygulanan Cizye vergisi 7 Ağustos 1909'da umumî askerlik mecburiyetinin çıkarılmasına kadar "bedel-i askeri" adı altında mahiyet değiştirerek varlığını sürdürdü (Nedkoff, 1944: 599-652).

I- Balıkesir ve Bigadiç Kazalarına Ait Cizye Defterlerinin İçeriği

İncelememize konu olan ilk defter, Hüdavendigâr Eyaletine bağlı Balıkesir, Karahisâr-ı Sâhib, Sinob, Söğüd, Kocaeli kaymakamlıklara bağlı kazaların cizye tahrîr defteridir. 1542 numaralı Cizye tahrir defteri 1840 yılında yaşayan cizye mükelleflerinin ekonomik yapılarına dair bilgiler içermektedir. Defterdeki kayıtlardan hareketle adı geçen kazalarda ikamet eden gayrimüslim nüfusun yaklaşık miktarı ve burada yaşayan kişilerin iktisadi hayatına dair bilgiler elde edilebilir. Çalışmamıza konu olan defter 1840 tarihli, 20X56 ebadında ciltsiz ve ebrusuz olarak düzenlenmiş olup 8 sayfadan ibarettir. Defterin 1. sayfası "Kütahya kaimmakamlığı idaresinde bulunan..." şeklinde başlamaktadır. Bu çalışmayla ilgili bilgiler ise 7. sayfada yer alıp "Balıkesir kaimmakamlığı idaresinde bulunan kazalarının sınıf-ı sülûse'î mukayyideleri" ibaresi taşımaktadır. İlgili bölümde 1840 yılında Balıkesir'de bulunan cizye mükelleflerinin nüfus ve vergi oranları bulunmaktadır. İncelememize konu olan ikinci defter ise; Balıkesir'e tâbi Bigadiç kazasında yaşayan yerli ve yabancı reayadan ve Kıptilerden alınan vergi miktarlarını barındırmaktadır. 29 numaralı Cizye tahrir defteri 1841/1842 yılında yaşayan cizye mükelleflerinin ekonomik ve demografik yapılarına dair bilgileri içermektedir. Defterdeki kayıtlardan yola çıkarak adı geçen kazalarda ikamet eden yerli, yabancı ve Kıptilerin nüfus miktarı ve burada yaşayan kişilerin iktisadi hayatına dair bilgiler elde edilebilir. Çalışmamıza konu olan defter 1841/1842 tarihli, ebadı kaydedilmemiştir. Ciltsiz ve ebrusuz olarak düzenlenmiş olup 4 sayfadan ibarettir. Defterin 1. sayfası "Balıkesir'e merbut Bigadiç kazasında mütemekkin yerli ve yabancı re'aya ve kıptiyanın 257 senesi cizye'î şer 'iyyeleri ve isim ve eşkâl ve

şöhretlerini mübeyyin defteridir ki ber vech-i âti zikr u beyan olunur 25 Ra 571” şeklinde tanımlanmıştır.

İncelememize konu olan üçüncü ve son defter ise; Karesi sancağı Balıkesir kazasının 1085 numaralı yerli ve yabancı reayanın Cizye Defteridir. 1848 yılında yaşayan cizye mükelleflerinin isimlerini, mesleklerini ve ikamet ettikleri yerleşim yerleri iskân etmişlerse nerden geldiklerine dair bilgileri bu defterde bulmak mümkündür. Defterdeki kayıtlardan yola çıkarak adı geçen kazalarda ikamet eden gayrimüslim nüfus miktarı ve 1848-1849 yıllarındaki bölgenin ve şahısların sosyo-ekonomik hayatına dair bilgiler elde etmek mümkündür. Çalışmamıza konu olan defter 1848-1849 tarihli, 7,7 X 48 ebadında ciltsiz ve ebrusuz olarak düzenlenmiş olup 22 sayfadan ibarettir. Defterin 1. sayfası “Karesi sancağında ka’in Balıkesir kazasında mütemekkin yerli ve yabancı re’ayaların 65 senesine mahsuben tevzi ’ olunan cizye evrakının miktarını mübeyyin defteri” diye başlamaktadır.

Defterin son sayfası ise ala, evsad ve edna türlerine göre vergilerin toplamını kapsamaktadır “Derun-ı defterde muharrer olduğu üzere nefis-i Balıkesir’i Kazasında 265 senesine mahsuben sunuf-ı sülüse vec-hile 10 alâ ve 344 Evsad ve 156 adet edna cizye evrakı cem ’an 10 adet cizye evrakı sarf olunarak esmanı hasılası 13260 kuruşa balığ ve reside olmuş olduğunu muşa ’ar işbu defter müfredatı tanzim ve hakipâyı nezaret penâhilerine takdim kılınmış olmağın ol babda ve her halde emir ve ferman hazret-i min lehu’l-emrindir.” şeklinde not düşüldükten sonra yerleşim birimlerinden sorumlu beş aza, müdür-i sani, Müftü, Kocabaş-ı Rum, Kocabaş-ı Ermeni ve katiplerin isimleri yer almıştır.

II. Balıkesir Kazası

Tablo 2. 1840 Tarihli Cizye Tahrir Defterine Göre Balıkesir Kaimmakamlığına Bağlı Kazalarda Gayrimüslimlerin Yaşadığı Yerler Ve Ekonomik Durumları

Sıra	Yerleşim yerleri	â'lâ	evsât	ednâ	Toplam
1	Balıkesir Merkez kazası	7	391	265	663
2	Başgelembe kazası	5	78	24	107
3	Kozak maa Fesleke kazası	0	26	0	26
4	Sındırgı	1	76	34	111
5	Bigadiç	00	73	16	89
6	İvrindi	1	41	00	42
7	Fart ma 'a Şami	0	45	3	48
8	Ayazmend	3	361	26	390
9	Edremid	31	733	150	914
10	Kemer Edremid	14	205	37	256
11	Bergama	164	749	259	1167
12	Nevahi Bergama	35	317	69	421
13	Manyas	14	209	24	247
14	Tarhala ma 'a Soma ve Kırkağaç kazaları	111	521	156	788
15	Gönen	124	351	33	508
16	Kebsud	6	75	4	85
17	Balya	26	273	37	336
18	Ezine	5	32	2	39
19	Ilıca Bergama kazası	2	52	6	60
20	Ayvalık	349	2707	328	334

Yukarıdaki tabloya göre gayrimüslim nüfusun en yoğun olduğu yerin Bergama kazası olduğu görülmektedir. Bergama kazasından sonra sırayla Edremit, Tarhala maa Soma ve Kırkağaç kazaları, Balıkesir merkez kaza, Gönen, Nevahi Bergama, Ayazmend, Balya, Ayvalık, Kemer Edremid(Burhaniye), Manyas, Sındırgı, Başgelembe kazası, Bigadiç, Kebsud, Ilıca Bergama kazası, Fart maa Şami, İvrindi, Ezine, Kozak maa Fesleke kazası olarak sıralamak mümkündür.

İncelemiş olduğumuz Cizye defterleri kaynak olarak ele aldığımızda, kişi başı ala 60 kuruş, evsad 30 kuruş, edna 15 kuruş alındığı görülmektedir. verilen vergi miktarlarına göre ekonomik yapı ise şu şekildedir:

Edremid kazasında; ala:1860, evsad:21990, edna:2250 olmak üzere toplamda alınan vergi 26100 kuruştur. Edremid kazasında kişilerin genelde orta gelirli oldukları Bergama kazasına göre zengin kişilerin sayılarının düşük olduğu görülmektedir. **Tarhala ma'a Soma ve Kırkağaç** kazalarında alınan vergi miktarlarına baktığımızda; ala: 666, evsad: 15630, edna: 2340, toplamda ise verilen vergi miktarı 18636 kuruş vergidir. **Balıkesir Merkez** kazasında â'lâ seviyesinde vergi oranının düşük olduğu ve sadece toplamda 7 kişinin en yüksek seviyede vergi verdiği buda 420 kuruş olduğunu bizlere göstermektedir. Bahse konu olan kaza da evsad:11730 kuruş, edna:3975 kuruş olmak üzere toplamda 16125 kuruş vergi Bergama kazasındaki gayrimüslim tebaadan toplanmıştır. **Gönen** kazasına bakacak olursak; iktisadi yapının biraz daha canlı olduğunu söylemek mümkündür. Zira edna seviyesinde vergi veren kişi sayısının az olduğu görülmektedir. Ala:7440, evsad:10530, edna:495 kuruş olmak üzere toplamda 18465 kuruş vergi alınmıştır. **Nevahi Bergama** kazasında ala:2100, evsad:9510, edna:1035 kuruş olmak üzere toplamda 12645 kuruş toplanmıştır. **Ayazmend** kazasında ise orta gelirli kişi sayının daha fazla olduğu görülmektedir. Ala:180, evsad:10830, edna:390 kuruş olmak üzere toplanan vergi miktarı 11400 kuruştur. **Edremid** kazasına baktığımızda orta gelirli ahalinin ağırlıkta olduğu görülecektir. Ala: 1860, orta gelirli olarak tabir edilen evsat gurubundan:21990 edna grubundan olanların verdiği vergi miktarı; 4500 olmak üzere toplamda 28350 kuruş vergi toplanmıştır. **Başgelembe** kazası ala: 300, evsad: 2340, edna: 360 kuruş olmak üzere 3000 kuruş vergi alınmıştır. Orta gelirli kişi sayısının Başgelembe kazasında zengin ve fakir nüfusa oranla daha fazladır. **Kozak maa Fesleke** kazasında ise â'lâ ve edna seviyesinde vergi veren kişi sayısı bulunmamasına rağmen sadece 26 kişi evsad olarak kaydedilmiştir. Bu kişilerden toplam alınan vergi miktarı ise 730 kuruştur. Kozak maa Fesleke kazasının diğer kazalara oranla hem kişi sayısı hem de vergi oranları açısından diğer lazalara oranla düşüktür. **Sındırgı** kazasına baktığımızda ise ala:60, evsad:2280, edna olarak 510 kuruş olmak üzere toplamda 2850 kuruş vergi geliri bu kazadan toplanmıştır. **Bigadiç** kazasında ise â'lâ seviyesinde vergi veren kişi sayısı bulunmamaktadır. Evsad:2190 edna:240 kuruştur. Toplamda ise; 2430

kuruş vergi alınmıştır. **İvrindi** kazasına baktığımızda ise nüfusun orta gelirli olduğu ortaya çıkacaktır. ala seviyesinde vergi veren nüfus sayısı sadece 1 kişi olarak kaydedilmiştir. Ve 60 kuruş olarak alınmıştır. Evsad olarak ise 41 kişi kaydedilmiş ve 1230 kuruş vergi toplanmıştır. **Fart ma 'a Şami** kazasında â'lâ seviyesinde vergi veren kişi sayısı sıfır olarak kaydedilmiştir. Evsad seviyesinde toplanan vergi ise 1350 kuruş, edna seviyesinde ise 45 kuruş vergi toplanıp toplamda 1395 kuruş vergi toplanmıştır. **Kemer Edremid** kazasında ise; ala:840, edna:6150, evsad:555 kuruş olmak üzere toplamda 7545 kuruş vergi Kemer Edremid kazasında elde edilen gelir olarak kaydedilmiştir. **Bergama** kazasında ala;9840, evsad;4920, edna; 3885 kuruş olmak üzere toplamda 18.645 kuruş toplanmıştır. **Manyas** kazasında ala;840, evsad;6270, edna;360 olmak üzere 7470 kuruş gelir toplanılmıştır. **Kebsud** kazasında orta gelirli kişi sayısının zengin ve fakirlere oranla daha fazla olduğu görülmektedir ve toplanan vergi oranlarına baktığımızda ala; 360, evsad; 2250, edna; 60 olmak üzere toplanan vergi miktarı 2670 kuruştur. **Balya** kazasında ala; 1560, evsad; 8190, edna; 555 olmak üzere toplamda 10305 kuruş vergi toplanılmıştır. **Ezine** kazasında ise ala; 300, evsad;960, edna; 30 olmak üzere 1290 kuruş vergi tahsil edilmiştir. **Ilıca Bergama** kazasında ala; 120, evsad;1560, edna; 90 olmak üzere 1770 kuruş vergi alınmıştır. **Ayvalık** kazasında ise ala; 20940, evsad 81210, edna;4920 olmak üzere toplamda 107.070 kuruş vergi toplanılmıştır.

III. Bigadiç Kazasının Sosyo-Ekonomik Yapısı

Bigadiç kazasının 1841 tarihli cizye defterinden hareketle burada yaşayan yerli reaya, yabancı reayanın nüfusu ve kıpti nüfusa ulaşmak mümkündür. Yerli reayanın sosyal ve ekonomik yapısına bakacak olursak; toplam yerli nüfusu olarak 9 kişinin kaydedildiği görülmektedir. Bu 9 kişinin meslekleri ise; tüccar, boyacı, bahçıvan, değirmenci, duvarcı, çoban olarak kaydedilmiştir. Meslek grupları içerisinde Tüccarın tabi olduğu vergi türü evsattır.

Meslek gruplarına baktığımızda; Boyacı mesleğinin olduğu da görülmektedir. Boyama işini üstlenen esnafa genellikle boyacı denilmiştir.

Boyacılar, Osmanlı Devleti'nin dokuma ve tekstil endüstrisinin ihtiyacı olan farklı türden iplik ve kumaş ile debbağ esnafının işlemiş olduğu derilerin boyanması işlemlerini gerçekleştiren küçük sanayii esnafı olarak tanımlamak mümkündür. Erken tarihlerden itibaren Osmanlı devletinde ipek ve pamuk ticaretine bağlı olarak dokuma endüstrisi gelişme göstermiş, bu gelişim iplik veya kumaş haline getirilen ipek ve pamukların boyanarak renklendirilmesinde de etkisini göstermiştir.³ Tekstil ve dokuma sektöründe önemli bir yeri olan boyacı esnaflarının izi Bigadiç'te de görülmektedir. İncelemiş olduğumuz cizye defterinde Bigadiç kazasında Boyacı mesleğini icra eden iki kişinin olduğu görülmektedir. Bunlardan Yorgı'nın yaşı 50 iken Kayako 22 yaşındadır. Bu durum aslında bize Bigadiç'te dokuma ve tekstil sanayisinin olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bir diğer meslek grubu ise duvarcı mesleğidir. Bu meslek ise Bigadiç kazasında inşaat sektörünün varlığını bizlere göstermektedir. Ayrıca hayvancılığın olduğunu çobanlık mesleğinin varlığından ve buğday gibi tarımsal ürünlerinin yetiştirildiği Değirmenci mesleğinin icra edilmesinden anlaşılmaktadır. Bu meslek gruplarından elde edilen vergi miktarı 210 kuruş olup bir kişiden vergi alınmamıştır.

Defterde Yabancı reaya olarak 35 kişi kaydedilmiştir. Vermiş oldukları vergi miktarına baktığımızda ekonomik durumlarının iyi olmadığını anlaşılmaktadır. Zira â'lâ seviyesinde vergi veren kimse yok iken Evsad seviyesinde vergi veren 23 kişi bulunmaktadır bu da 690 kuruş etmektedir. Edna, yani en düşük vergi oranına dâhil olanların sayısı ise on iki olup bunlardan 180 kuruşluk vergiye tabidir. Böylece evsat ve edna gruplarına dâhil otuz beş kişiden elde edilen toplam vergi miktarı 870 kuruştur. Yabancı reayanın nereden geldiği de cizye defterinde kaydedilmiştir. Midilli, Soma, Pazarcık, Sandıklı, Güllük, Kırkağaç dan gayrimüslimlerin Bigadiç'e yerleştikleri görülmektedir. Bigadiç'te kayıtlı Kıpti nüfus ise 4 kişiden meydana gelmektedir. Bunlar sepetçi ve çilingir mesleklerine sahip olup bunlardan herhangi bir vergi alınmamıştır.

3 Mikail Acıpınar & Özer Küpeli, "Osmanlı Dönemi Manisa Boyacı Esnafı", *Geçmişten Günümüze Manisa Şehzade II. Mehmet Ve Manisa Tarihi - Kültürü - Ekonomisi*, Edit: Muzaffer Tepekaya & Zafer Atar, C.1, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Rektörlük Basımevi -Manisa 2018, s.539-556.

Tablo 3. 1848 Tarihli 1085 Numaralı Yerli Ve Yabancı Reayanın Cizye Defterine Göre Yerli Ve Yabancı Reayanın Nüfusu, Ekonomik Durumu Ve Meslekler

Sıra	Meslek	Ekonomik durum	Kişi sayısı	Toplam vermiş oldukları vergi (Kuruş)
1	Abacı, Hancı, Yağhaneci, Papas	Ala	10	600
2	Abacı, Ekmekçi, Kuyumcu, Duhancı, Tüccar, Taşçı, Terzi, Yağhaneci, Duvarcı, Simitçi, Sarraf uşağı, Bakkal, Eskici, Elekçi, Çoban, Dülger, Pabuççu, Bakırcı, Berber, Çizmeci, Değirmenci, Bahçıvan, Kürekçi, Kasap, Bezzaz, Boyacı, Dikici	Evsad	342	10.260
3	Tüccar uşağı, Çırak, Duvarcı, Tenekeci, sarraf uşağı, Çerçi, Abacı, Yağhaneci, simitçi çırağı, Berber, duvarcı çırağı, Çizmeci, boyacı, Bakırcı çırağı, terzi, Elekçi	Edna	157	2.335
Toplam			509	13.195

Tablo 3'teki verilerden hareketle en çok vergi mükellefinin evsad grubunda olduğu görülmektedir. Bunu edna grubu takip etmektedir. En düşük vergi miktarı ise ala grubuna aittir. Toplamda 157 kişi 2.335 kuruş vermiştir. ala seviyesinde ise 10 kişi bulunmakta olup 600 kuruş vergi verildiği görülmektedir. Genel bir değerlendirme yaptığımızda â'lâ seviyesinde kişi sayısının az olması nedeniyle ekonomik yapının orta seviyede olduğu sonucu çıkarılabilir. En çok adı geçen meslek grupları ise; abacı, ekmekçi, kuyumcu, duhancı, tüccar, taşçı, terzi, yağhaneci, duvarcı, simitçi, sarraf uşağı, bakkal, bakırcı, eskici, elekçi, çoban, dülger, pabuççu, bakırcı, berber, çizmeci, değirmenci, bahçıvan, kürekçi, kasap, bezzaz, boyacı, dikici şeklindedir.⁴

4 Meslek grupları ile ilgili bkz; Kazım Kartal, "19. Yüzyıl Ortalarında İstanbul'da Bir Semt: Kuzguncuk", *Tidsad*, S.12, Eylül 2017, s. 381-395; Kazım Kartal, "1848/1849 (1264) Tarihli Cizye Defterine Göre Kayseri'deki Rum Ve Ermeni Nüfus'un Sosyo-

SONUÇ

Başbakanlık Osmanlı Arşivinde 1840 yılına ait *ML.VRD.CMH. numaralı Hüdavendigâr Eyaletine bağlı Balıkesir, Karahisâr-ı Sâhib, Sinob, Söğüd, Kocaeli vs. kaymakamlıklara bağlı kazaların cizye tahrîr defteri*, 1841 tarihli *ML.VRD.CMH.d. Balıkesir'e tâbi Bigadiç kazasında mütemekkin yerli ve yabancı re'ayadan ve kıptilerden tahsil olunan cizyeyi mübeyyin defter*, çalışmamızın son arşiv kaynağını ise 1848-1850 yılları arasında toplanan vergilerin kaydedildiği *ML.VRD.CMH.d. "Karesi sancağında kâin Balıkesir kazasında mütemekkin yerli ve yabancı re'ayanın cizye defteri"* olup bahsi geçen arşiv kaynakları kullanılarak Balıkesir ve Bigadiç'e ait cizye defterlerinin tanıtımı ve değerlendirmesi yapılmış olup, kullanmış olduğumuz arşiv envanterlerine bağlı olarak gayrimüslim nüfusun yaşadığı yerler, yaşayan gayrimüslimlerin ekonomik durumları, mesleki yapılarına dair bilgiler yer almaktadır. Bu bağlamda defterlerdeki bilgiler incelenerek Balıkesir ve Bigadiç kazalarının 1840-1850 yıllarındaki sosyo-ekonomik ve demografik yapıları Bigadiç yöresinde bulunan Kıptilerin sosyal ve iktisadi durumlarına dair bazı tespitler yapılmaya çalışılmıştır.

Ekonomik Yapısı”, *Kesit Akademi Dergisi*, S.9, Eylül 2017, s. 446- 468; Kartal, Kazım, Kartal, Serpil Sevim, “H.1256/M.1840-41 Tarihli Müslim Nüfus Defterlerine Göre Karahisar-ı Develi (Yeşilhisar) Kazası: Sosyo-ekonomik ve Demografik Yapısı”, *Sosyal, Beşeri Ve İdari Bilimler Alanında Yenilikçi Yaklaşımlar C. 2*, Gece Akademi, s.113-130; Kazım Kartal, “Tanzimat Süresince Diyarbakır’ın Sosyal Ve Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme (1847/1848)”, Edit: Oktay Bozan & Hakan Asan vd., *Tanzimat’tan Günümüze Diyarbakır*, C.1, Manas Yay., Ankara 2019, s.191-225; Kartal, Kazım, Mustafa Ali Uysal, “Cizye Defterlerine Göre 19. Yüzyıl Ortalarında Diyarbakır’da Yaşayan Gayrimüslimlerin Demografik ve İktisadi Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme”, Edit: İbrahim Özçoşar, Ali Karakaş vd., *Osmanlıdan Günümüze Diyarbakır*, Ensar yay., İstanbul 2018, s.223-256; İbrahim Yılmazçelik ve Kazım Kartal, “XIX Yüzyılın Ortalarında Urfa’da Yaşayan Gayr-ı Müslimlerin Demografik Ve İctimai Yapısı Hakkında Bir Değerlendirme” *Sosyal, Beşeri Ve İdari Bilimler Alanında Araştırma Ve Değerlendirmeler*, C.1, Gece Akademi, 2019, s.193-208; Hava Selçuk ve Kazım Kartal, “1832 Tarihli Tarsus ve Kusun Kazaları Nüfus Defterinin Tahli ve Değerlendirmesi”, *Süleyman Demirel University Faculty Of Arts And Sciences Journal Of Social Sciences*, No: 49, Nisan 2020, s.160-170; Hava Selçuk, “Niğde’de İlk Nüfus Sayımı (23 Şevval 1246/6 Nisan 1831)”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, vol.6, 2013, s.1263-1294; Şeyhmus Bingül, “ H 1252 M 1836 Yılı Nüfus Sayımına Göre Van Kazasına Bağlı Gayrimüslim Köylerin Demografik Yapısı,” *Tarih Okulu Dergisi*, no. 26,2016, pp. 87–115.

Cizye defterlerinde, XIX. yüzyılın ortalarında Balıkesir'e tabi kazalarda cizye vermekle yükümlü gayrimüslim erkeklerin meslekleri, verdikleri vergi miktarları ve gelir durumları kaydedilmiştir. Bu bağlamda araştırmaya konu olan cizye defterleri, ait olduğu yerleşim yerleri ve düzenlendiği dönemin sosyal, iktisadi ve demografik yapısı hakkında bilgiler içerdiğinden adı geçen yerleşim birimleriyle ilgili yapılacak çalışmalara katkı sağlayacaktır.

1840-1850 tarihleri arasında adı geçen yerleşim yerlerinde cizye vergisi vermekle yükümlü toplam 6.551 gayrimüslim erkek nüfus bulunmaktadır. Bergama kazası en fazla cizye mükellefinin yaşadığı ve en fazla cizye geliri elde edilen kazayken Kozak maa Fesleke kazası en az cizye mükellefinin yaşadığı ve en az cizye gelirinin alındığı kaza konumundadır. Bütün yerleşim yerlerinde genel olarak cizye mükellefi gayrimüslim erkekler, orta düzeyde vergilendirilmişlerdi. Bunları, düşük gelirli olanlar takip ediyordu. Bu iki sınıfa oranla ekonomik durumu nispeten daha iyi olan yüksek gelir sahiplerinin sayısı ise azınlıktadır. Bu durum kuvvetle muhtemel devletin gayrimüslim vatandaşlarından orta ve düşük seviyede cizye alma eğiliminden kaynaklanmaktaydı

Defterlerdeki veriler yerleşim yerlerinde temel iktisadi kaynağın tarımsal faaliyetlerden oluştuğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra esnaf ve tüccar kesimine ait birçok meslek grubu mevcuttur. Bu meslek grupları yerleşim yerlerinde canlı bir ticari hayatın olduğunu göstermektedir. Böylece söz konusu çalışmadan hareketle gayrimüslimler çerçevesinde kent ve iktisat tarihi ile sosyolojik çalışmaların zenginleşebildiğini ileri sürmek yerinde olacaktır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Defter Kodu Defter Adı

COA, ML.VRD.CMH.d. no: 1542 (Cizye Defterleri)

COA, ML.VRD.CMH.d. no: 29 (Cizye Defterleri)

COA, ML.VRD.CMH.d. no: 1085 (Cizye Defterleri)

COA, C.ML., no:568. (Cevdet Maliye)

COA, C.ML., no:571. (Cevdet Maliye)

COA, A.MKT., no: 163. (Sadâret Mektubî Kalemî Belgeleri)

Diğer Kaynaklar

ACIPINAR, M. & Küpeli Ö. (2018), “Osmanlı Dönemi Manisa Boyacı Esnafı”, *Geçmişten Günümüze Manisa Şehzade II. Mehmet Ve Manisa Tarihi - Kültürü – Ekonomisi*, Edit: Muzaffer Tepekaya & Zafer Atar, C.1, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Rektörlük Basımevi –Manisa 2018, s.539-556.

BİNGÜL, Ş.(2016), “H 1252 M 1836 Yılı Nüfus Sayımına Göre Van Kazasına Bağlı Gayrimüslim Köylerin Demografik Yapısı,” *Tarih Okulu Dergisi*, no. 26, pp. 87–115.

ÇAĞATAY, N. (1993), *Başlangıçtan Abbasilere kadar İslam Tarihi*, TTK, Ankara.

DİNÇ, G. (2017), “Tanzimat Dönemi Cizye Defterlerine Göre Antalya Gayrimüslimleri”, *Mediterranean Journal of Humanities*, Antalya, s. 159-181.

ERKAL, M. (1993), “Cizye”, *TDVİA*, C.8, İstanbul, s. 42-45.

- ERCAN, Yavuz, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar”, *Belleten*, C.LV, S.213, Ağustos 1991, s.371-391.
- İNALCIK, H. (1993), “Cizye”, *TDVİA*, C.8, Ankara, s.45-48.
- KÜÇÜK, C. (1977), “Tanzimat’ın ilk Yıllarında Erzurum’un Cizye Geliri Ve Reaya Nüfusu”, *Tarih Dergisi*, S.31, İstanbul, s.199-234.
- KARTAL, K. (2017), “1848/1849 (1264) Tarihli Cizye Defterine Göre Kayseri’deki Rum Ve Ermeni Nüfus’un Sosyo-Ekonomik Yapısı”, *Kesit Akademi*, Yıl: 3, Sayı: 9, s. 446-46.
- KARTAL, K. (2017), “19. Yüzyıl Ortalarında İstanbul’da Bir Semt: Kuzguncuk”, *TİDSAD*, S.12, s. 381-395
- KARTAL, K., & Sevim S. (2018), “H.1256/M.1840-41 Tarihli Müslim Nüfus Defterlerine Göre Karahisar-ı Develi (Yeşilhisar) Kazâsı: Sosyo-ekonomik ve Demografik Yapısı”, *Sosyal, Beşeri Ve İdari Bilimler Alanında Yenilikçi Yaklaşımlar C. 2*, Gece Akademi, Ankara, s.113-130
- KARTAL, K. (2019), “Tanzimat Süresince Diyarbakır’ın Sosyal Ve Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme (1847/1848)”, Edit: Oktay Bozan & Hakan Asan vd., *Tanzimat’tan Günümüze Diyarbakır*, C.1, Manas Yay., Ankara, s.191-225
- KARTAL, K., Uysal Mustafa A. (2018), “Cizye Defterlerine Göre 19. Yüzyıl Ortalarında Diyarbakır’da Yaşayan Gayrimüslimlerin Demografik ve İktisadi Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme”, Edit: İbrahim Özçoşar, Ali Karakaş vd., *Osmanlıdan Günümüze Diyarbakır*, Ensar yay., İstanbul, s.223-256
- SELÇUK, H.& Kartal K. (2020), “1832 Tarihli Tarsus ve Kusun Kazaları Nüfus Defterinin Tahlil ve Değerlendirmesi”, *Süleyman Demirel University Faculty Of Arts And Sciences Journal Of Social Sciences*, No: 49, s.160-170.
- SELÇUK, H. (2013), “Niğde’de İlk Nüfus Sayımı (23 Şevval 1246/6 Nisan 1831),” *The Journal of Academic Social Science Studies*, vol.6, s.1263-1294.

- NEDKOFF, Boris C. (1944), “Osmanlı İmparatorluğunda Cizye (Baş Vergisi)”, Çev: Şinasi Altundağ, *Bellekten* VIII/32 Ankara, s.599-652.
- ÖZEL, O. (2001), “Avarız ve Cizye Defterleri”, *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Ankara, s. 35-50.
- YILMAZÇELİK, İ. & Kartal K. (2019), “XIX Yüzyılın Ortalarında Urfâ'da Yaşayan Gayr-ı Müslimlerin Demografik Ve İctimai Yapısı Hakkında Bir Değerlendirme” *Sosyal, Beşeri Ve İdari Bilimler Alanında Araştırma Ve Değerlendirmeler*, C.1, Gece Akademi, Ankara, s.193-208.